

Nagy Gábor: Túl mindenem

In: Nagy Gábor: Az olvasás tétje. Bp., 2003, Magyar Napló.

Túl mindenem

Baka István: Tavaszvég

„Szép a tavasz és szép a nyár is,
de szebb az ősz s legszebb a tél
annak, ki tűzhelyet, családot
már végképp másoknak remél.”

(József Attila: Íme, hát megleltem hazámat...)

Utolsó még életében megjelent verseskötete, a *November angyalához* után még öt verset publikált Baka István különböző folyóiratokban. A *Tájkép fohással* című, posztumusz gyűjteményes kötetének tartalomjegyzékét még ő állította össze; ebben az öt vers közül négy szerepelt. (A *Sellő-sonettet* a kiadó sorolta be az *Új versek-ciklusba*¹, színvonalát tekintve teljes joggal.) Ha a később előkerült két töredéket – *Sztyepan Pehotnij feltámadása, Délután. Nyár* – is számításba vesszük, Baka István a *November angyalához* kéziratának lezárása – feltehetőleg 1995 februárja-márciusa – és 1995 szeptemberében bekövetkezett halála között hét verset írt. (Itt most eltekintettem a Szív Lacikához írott, a szerző szerint még nem teljesen kész gyerekverstől, valamint a *Tájkép fohással* új versei közé sorolt *Rapszodiától*, amely valószínűleg az 1990-es évek elején született.)

E hét mű közül szoros motivikus kapcsolat van három vers között; keletkezésük időrendjének feltehetőleg megfelel a gyűjteményes kötet sorrendje: *Sellő-sonett, Március, Tavaszvég*. Mindhárom vers kiemelkedő darabja Baka István költészetének. A *Tavaszvég* pedig kivételes remekmű. Az alábbiakban ezt az állítást próbálom igazolni, azaz arra vagyok kíváncsi, milyen hatástényezők emelik ki e művet Baka István kései versei közül.

¹ L. Csordás Gábor jegyzetét in: Baka István: *Tájkép fohással*, Jelenkor Kiadó, 1996. 327.

Tavaszvég

*Nem is tudom már ősz van vagy tavasz van
úgy bújkálok magamban mint a gazban
gyomok közt érzem otthonabb magam
mert ami volt oly régen odavan*

*hogy még a száraz ág csörgése is
s a babacsörgő bennem összecsörren
vödörbe kerülök ki most csöbörben
tengődöm mindegy tudom magam is*

*fuldoklom itt vagy ott akár a hal
kit közegéből más szűkebb közegbe
horgász rántott ki vagy maga az Úr*

*mindegy akárcsak én ő sem tanul
a sorsából és tátog-tátog egyre
míg hangtalan versébe belehal*

Kosztolányi Dezső írta a *Szeptember végén* kapcsán: egyes „versek (...) azonnal visszhangot keltenek a kortársakban, szavaik jelképpé válnak, (...) betűik lüktetnek, lélekenek, szervesen fejlődnek, ők maguk pedig, amint mulnak az esztendő, a szó szoros értelmében növekednek, szépülnek, mélyülnek, olyan élettani törvény szerint, melynek nincs határa.”² Azt hiszem, ez az *áhitat*, ahogy ebben Petőfi híres verséről beszél, és persze magának a versnek a hatása nem csak a Petőfiről írott esszéiben, de a *Szeptemberi áhitat* megírásakor is ott munkált Kosztolányiban. Szó sincs persze másolásról; a *Szeptemberi áhitat* úgy is olvasható, mint a *Szeptember végén* ellenverse. Ellenverse a szerkesztésben: Petőfi szigorúan szerkesztett, a párhuzamokat-ellentéteket szimmetrikusan váltogató nyolcsoros versszakaihoz³ képest Kosztolányi változatos sorszámú, rapszodikus strófái mint a fordított

² Kosztolányi Dezső: *Petőfi Sándor 3=úó: Lenni, vagy nem lenni*, Kairosz Kiadó, é. n. (az 1961-es kiadás hasonmás kiadása) 213.

³ vö. Kosztolányi i. m. 219.

tükörkép viszonyulnak; a Petőfi-vers *fenséges* hangnemű, a Kosztolányié az elragadtatottabb, szertelenebb *áhitatot* fejezi ki minden ízével. Ellenverse a szemléletében is: Petőfi a *jövőt* faggatja, Kosztolányi a *pil- lanatot* szeretné megragadni („Állj meg, te óra és dőlj össze, naptár”). Közös viszont bennük az indulat, a szenvedély kifejezése ritmikai eszközzel: Petőfi spondaikus felütéssel és a páratlan sorokban csonkálábra kifutó „ideges” anapesztusaival rokon indítatású a Kosztolányi-vers zaklatott, túlhabzó rímélése.

Remekmű mind a kettő; de nem ezért hoztam szóba őket a *Tavaszeveg* kapcsán. Rokonságuk ennél mélyebb is, rejtettebb is. Itt nem segít a címben az évszak (ami Kosztolányi esetében, meglehet, utalás a Petőfi-versre), hiszen tavaszról van szó. Igaz, a „vég” esetleg a Petőfi-verset idézi; s talán ez a legszembetűnőbb közös vonás a három versben: a közelgő vég lehelle. Végig ott érezni Kosztolányi sorai mögött is: úgy emeli, tornássza fel magát előle, a csüggedtség, a halálra-szántság állapotából az önkívületbe: „ne hagyj, ne hagyj el, szeptemberi nap, / most, amikor úgy lángolsz, mint a fáklya / s szememből az önkívület kicsap, / emelj magadhoz. Föl-föl, még ez egyszer, / halál fölé, a régi romokon, / segíts nekem, szeptember, ne eressz el...” Az élni-akarás dacossága hasonló itt a Petőfi makacsságához („Még akkor is, ott is, örökre szeret!”). Baka István költői énje azonban mintha odaadná magát a pusztulásnak: rezignált, komor, lemondó.

Ez a komorság átszüremlik az évszak – tavaszeveg – jelentéskörébe is. A vers reflexív első sora visszautal Baka másik kései versére, amely valószínűleg közvetlenül a *Tavaszeveg* előtt keletkezett, a *Márciusra* s annak jellegzetességére: az évszakok hagyományos konnotációjának megváltoztatására, kifordítására. A *Március* kezdő soraiiban Baka egy korábbi versét, az *Esős tavaszt* idézi⁴: „Borul, kiderül, de oly égi közönnyel, / a szürke, a kék ugyanazt / nedvedzi: hideg szeme bár teli könnyel, / részvételen itt a tavasz.” A *Március* mást bont ki a kezdő sorokból, mint amit a cím alapján várnánk: a *március*, a tavasz az újjászületés, az élet diadalának toposza. Szigeti Lajos Sándor már a

⁴ A három vers kapcsolatára már Fried István is utalt in: uő: *Baka István „Szám- adása”,* Tiszatáj, 1996/9. ill. in: uő: *Árnyak közt mulandó árny,* Tiszatáj Könyvek, 1999. 161.

Tűzbe vetett evangélium két verse (*Tavaszeveg, Sátán és Isten foglya*) kapcsán észrevette, hogy „tudatosan ellentmond a költő a konvencióknak, amikor a megújulás képzetét hordozó motívumok (tavasz, hajnal, reggel) nem az eredeti jelentésükben szerepelnek, hanem annak épp a fordítottjával”⁵. Baka István tavasz-verseit a tél hidege járja át s szüntelen zuhog az eső: „Hóvirágok, ti vízbe fúló / szájából villanó fogak” – kezdődik a *Tavaszeveg*, s így folytatódik: „E földön Isten mellkasán / leomló sodronyong a zápor”. Az *Esős tavasz* már címével sejteti a tavasz nem hagyományos értelmezését, „őszi” jellegét (párverse az *Őszi esőzés*). „Hetek óta esik, hetek óta / csukaszürke az ég” – festi fel a sötét hátteret a nyitány. A *Márciusban* is az „őszi” tavasz díszletei érzékeltetik a végleges reményvesztettséget: „Zord március ez: a virága a sárból / nyílt – bár lila, sárga, fehér –; / de fellege, lengve, akárha a fátyol, / gyászával a nyárig elér.”

Az évszakok megzavarodásának, egybefolyásának érzetét fogalmazza meg a *Tavaszeveg* is – immár nem áttételesen, hanem közvetlen reflexióval: „Nem is tudom már ősz van vagy tavasz van”.

A reflexivitás mindvégig jellemző a műre, a verset – s így persze az oktávát – indító „Nem is tudom már” kifejezésére az oktávát záró „tudom magam is” rímel, keretet alkotva mintegy. Jellegzetes módon a „tudom” súlyosabb értékvesztést sugall a tagadó formánál: a lemondás itt már végletes és végleges. A keret ironiája, hogy a „nem is tudom” és a „tudom magam is” ellentétes szerkezetét nem indokolja semmilyen állapotváltozás a lírai alany helyzetében: a „mind-egy” egykedvűsége ural mindent.

A reflexív, lemondó, elégikus dikció nem vezet a lírai alany esetleg csapongó, szétszórt gondolatfűzéséhez, a Baka-vers itt is megőrzi hagyományos strukturáltságát, hűen a költő ars poéticájához, melyről maga a költő így nyilatkozott: „... bennem is megvan az az igény, hogy a világot egységben és harmonikusan lássam. Ez az igény fejeződik ki abban, hogy igyekszem szigorúan szerkeszteni, mivel a vers a valóság helyére lépő valóság is, amelynek éppen olyan megszerkesztettnek kell lennie, mint amilyen megszerkesztettséget feltételezünk a világról. (...) Ezért választok tárgyul mindig

⁵ Szigeti Lajos Sándor: *Baka István indulásáról és istenkereséséről*=uő: *Evangélium és esztétikum,* Széphalom Könyvműhely, 1996. 62.

egy látványt, s e látvány minden elemének megkeresem a megfelelőjét a verset sugalló életérzés vagy élettény elemeivel. (...) Persze, ez a módszer ilyen tisztán ritkán érvényesül, de arra mindig vigyázok, hogy a kiindulásul szolgáló látványba ne keverjek oda nem illő, az alapmetaforától idegen képi elemeket. (...) Én nem egymás mellé rakom a képeket, nem egy gondolatsort illusztrálok velük, hanem a versnek nem csak képi, hanem gondolati központját is jelentő alapmetafora minden lehetőségét igyekszem kibontani.⁶ A metaforát Baka István is interakciós természetűként értelmezi: a viszonyító és viszonyított nem oltják ki egymást, különállásukat, önállóságukat közös jegyeik ellenére is megőrzik. A versek centruma az alapmetafora, a vers képi és gondolati magja.

E vers alapmetaforája a *hal* kettősképe. A vers egyéb képi elemei ugyan nem idegenek ettől, ám a koherencia a Baka-verstől megszo- kottnál, látszólag, lazább, a koherenciát biztosító költői eszközök rejtettebbek, kevésbé kirajzoltak a kontúrjai. Nézzük meg a *Tűzbe vetett evangélium* egy versén, hogy mire gondolok. Így hangzik a *November* első versszaka:

*A fonnyadó falevelek,
mint öregasszony-ajkak.
Szétgurult olvasószemek
a réteken a varjak.*

A táj emberi formát ölt, s az öregasszony képéből bomlik ki logiku- san a vers szakrális sugallatú alapmetaforája:

*Fönn templomboltozat az ég,
a felbő Isten árnya.
Görnyed a novemberi rét
bokrok alázatába.*

Az utolsó versszak első két sora visszakapcsol a kiinduló képhez, új energiával feltöltve azt, s az utolsó két sor, szintén az első versszak

⁶ „Akkor vagyok a legszemélyesebb, amikor álarcot veszek föl”. Beszélgetés Baka Istvánnal (Vecsernyés Imre), Tiszatáj, 1986/4. 31.

utolsó soraihoz kötődve, új minőségbe emeli a vers teljes képi vilá- gát, ám az előzőek sugallta hangulatból következő minőségbe, a földi és az égi szférát összekapcsoló *halál* képét felvillantva metaforizáltan:

*Imát motyognak levelek:
elfonnyadt, ráncos ajkak.
Megalvadt vércsomók utak
ereiben a varjak.*

A *Tavaszeveg* kiinduló képéből, a tavaszi erdős – de legalábbis szá- razföldi – táj elemeiből látszólag ném következhethet logikusan az alap- metafora, hiszen a hálnak a *víz* a természetes közege. A táj persze jellegzetes belső táj: „úgy bújkálok magamban mint a gazban”. A gaz asszociálja a gyomok képét, amelyek közt a költői én – egy remek nyelvi leleménnyel – „otthonabb” érzi magát – hogy mihez képest, azt nem fejt ki, s ez az egész verset jellemző sajátosság: nem nevez meg a megjelenített értékvesztett világgal szembeállítható, pozitívan értel- mezhető világot; ez lehetne talán a múlt („mert ami volt oly régen odavan”), a második versszak azonban még az ártatlan csecsemő létállapotát is megfosztja minden értékétől azáltal, hogy összemossa azt a halál metaforájával: „a száraz ág csörgése is / s a babacsörgő bennem összecsörren”. Ez a két sor félreismerhetetlenül utal József Attila [*Talán eltűnök hirtelen...*] c. versére, amelyben szintén megjele- nik mind a gyermeki lét, mind a halál tárgyiasító metaforája:

*Már bimbós gyermek-testemet
szem-maró füstön száritottam.
Bánat szedi szét eszemet,
ha megtudom, mire jutottam.*

(...)

*Ifjúságom, e zöld vadont
szabadnak hittem és öröknek
és most könnyezve hallgatom,
a száraz ágak hogy zörögnek.*

Oly szoros a két vers közötti kapcsolat, hogy joggal feltételezhető: a „gyomok közt érzem otthonabb magam” csonka hasonlítása éppen innen: a József Attila-versből egészíthető ki, mégpedig az *ifjú-ság zöld vadonjával*, tehát ahhoz képest érzi a Baka-vers lírai alanya – keserű irónia ez – otthon(os)abb(an) magát a gyomok közt.

Az oktáva harmadik sora meglepő az olvasót: ez az a pont, ahol Baka a korábbi versépítkezéshez képest, úgy látszik, lazábban szerkeszt, a képzetársítás nem tűnik logikusnak. A „csöbörből vödörbe” köznyelvi szólást felhasználva a vödör kettősképébe egy ironikus menny-metaphorát sűrít, ám itt még nem világos, hogy a jellegzetesen szárazföldi képsík milyen okból vált át a vizek szférájába.

A szextett első tercínája adja meg erre a magyarázatot a „szűkebb közegbe” rántott hal képével. A szárazra vetett hal képzetét társítja saját létállapotához. Csak míg a hal természetes életteréből kerül a számára halált jelentő szárazföldre, addig a költői én csöbörből vödörbe kerül, azaz már eddig is „(be)lakhatatlan” térben fuldokolt. (Innen látható, milyen keserű irónia rejlik az „otthonabb” szabálytalan középfo-k-jelében.) A közegtől függetlenül s akár csecsemőként és emberként, akár halként egyetlen bizonyosság van: a halál. Így hallhatja „egybe” a vers a száraz ág és a babacsörgő hangját, így ér ösze egymással a szárazföldi és a vízi szféra; így úsztathatta át a költői én a tudatát egy partra rántott haléba, megfogalmazva a mindkettejükre érvényes tapasztalatot: „mindegy akárcsak én ő sem tanul / sorsából”.

Más összefüggésben, de a *Sellő-sonett*ben is a földi és vízi szféra összekapcsolódása figyelhető meg. Ott a két szféra már a nyitó-képben együtt jelenik meg: „Ültem a hínáros ártéri tó / homokos partján sihederkorom / delén”. A Szekszárd környéki ártéri tavak minduntalan visszatérnek – a szekszárdi születésű – Baka István verseiben. A *Sellő-sonett*ben a víz, a tó a szerelmi beavatódás szférája: „egy sellő odaúszik / majd hozzám s zöld hínárszagú ölével / vesszőmre ül s míg elszámolnék húszig / eltűnik ám megáldott már a kéjjel”. E beavatódáshoz a bűn és bűntudat képzetek kapcsolódnak: „olykor megér akármily drága árat // fizetem érte életem egészét / hogy viszonzom sellő-ölését / vízmélyi mégis földi szenvedéllyel”. A víz és a föld: a mitikus-titokzatos és az anyagszerű, esendő emberi szférája kapcsolódik össze a zárlatban. A *Tavaszeveg*

a létezés e két szféráját úgy mossa össze, hogy mindkettőt megfosztja szakralitásától. Mindkét szféra a kudarc egy-egy példája: nincs már olyan létmód, amely többnek bizonyulna tengődésnél.

Az oktáva reflexív szövegrészek tükrözésével alkotott önmagába visszatérő, körszerű formát; a tercínában ugyanez a „fuldoklom – belehal” igék szinonim jelentése és szintén tükrözésszerű elhelyezése révén valósul meg, megerősítve a hal 1 (főnév) – (bele)hal 2 (ige) azonos alakú szavak tiszta rímként való – több soron át késleltetett – összecsendítésével. A tükrözés: tükröződés, akárha a víz felületén. A vízi szféra így nem más, mint a földi szféra tükröződése.

Ha a vers alapmetaforáját, a *halat* Krisztus-szimbólumként értelmezzük – amire okot ad az első tercina zárlata („horgász rántott ki vagy maga az Úr”) –, akkor a *Tavaszeveg* a megváltatlanság, megváltatlanság verseként is olvasható: a hiába tátogó hal – mint a hiába prédikáló Krisztus blaszfémikus metaforája – az egész világ végső, menthetetlen romlottságára utal. (A világnak a Sátán, a Rossz által működtetett káosz-ként való felfogása figyelhető meg Baka több korai versében is – pl. *Sátán és Isten foglya*, *Körvadászat*, *A Nagy Vadász* stb.)

Az itt felvázolt struktúrát még összetettebbé teszi, ha megvizsgáljuk további szövegek közötti kapcsolatát. Szigeti Lajos Sándor szerint a (*Zöld napsütés bintált...*) c. József Attila-vers „még a gyerekkorinál is korábbi időszakot idéz meg: nem más, mint a lehetetlen megfogalmazása, egy olyan állapot leírása, amelyről az akkor még csupán ösztönlényként élő ember nem tud semmit. Ez pedig nem más, mint a születés pillanatát megelőző, az anyaméhbeli állapot.”⁷ Idézzük ehhez az említett vers egy részletét:

*a fényes ég, a csipke víz pólyája testemen,
bölcsőbe fekve ringtam ott, behúnyva két szemem*

Baka István versében talán e vers zárlata is ott munkál:

*Usztam, vagy usztam volna, ám úgy értem partot ott
hogy vert a hullám s végül egy hatalmas kidobott*

⁷ Szigeti Lajos Sándor: *Modern hagyomány*, Lord Kiadó, 1995. 117.

A hal képzete tehát felidézi Baka versében a „babacsörgő” motívuma által már sugallt csecsemő-képet is, mely több szálon kapcsolódik a halhoz: egyrészt a „tátog-tátog” ige révén, másrészt mert a csecsemő szintén egy vizes közegből – ahol előtte szinte halként élt – születik a világra, a „szűkebb közegbe”, amely – a vers képrendszere szerint – éppoly kegyetlen és idegen számára, mint a halnak a szárazföld. A világra jött csecsemő első „feladata” lenne a sírás. A Baka-vers hal-csecsemőjének azonban nem sikerül sírnia, csak „hangtalan” tátog, amelybe – természetesen, hisz sírnia kellene – „belehal”.

Így válik a születés pillanata a halál pillanatává; születés és halál e rejtett egybejátszása pedig visszautal a vers indító soraihoz, melyek ősz és tavasz képzetét mossák össze.

A születés és halál „egybeúsztatott” ellentétét idézi az utolsó sor egy oxymoronja is, a „hangtalan vers”. Ez az önreflexív kép a *hal* metafora újraértelmezésére is készlet. Mind a csecsemő, mind a hal jellemző igéje volt, mint láttuk, a „tátog”. Ez a tátogás tér vissza ebben az oxymoronban, még sűrűbbre fonva a szerkezet hálóját. Ha a „vers”-et énekelt vagy mondott szöveggént értelmezzük, valóban csak tátogás lehet a „hangtalan vers”. Felfoghatjuk azonban úgy is, hogy a „hangtalan vers” – az írás. A vers írása, az az alkotói tevékenység, amely bár „szólás”, kommunikáció, de hangtalan; vagy az a művészi eredmény, amely (vissz)hangtalan, észrevétlen marad. Így vonja be a vers az ontológiai síkba, születés és halál, kezdet és vég összemosódásának síkjába a művészi önértelmezést is, hiábavalóan minősítve a művészi erőfeszítést, hisz az is – akárcsak a születés – egyetlen irányba visz: a halálba.

Amit Petőfi Sándor e feledhetetlen csendülésű sorral fejezett ki: „Elhull a virág, eliramlik az élet...”, azt Baka István úgy módosítja, hogy kiiktatja az élet és halál közti bármily rövid, iramlásnyi időt is a két végpont közül. Még az a pillanat sem fér már közéjük, ami az önkívület pillanata Kosztolányi *Szeptemberi áhítatában*, s amit korábbi verseiben Baka is megidézett, *Egy csepp mézért* könyörögve („Hadd ízleljem utolszor azt a mézet / A múltó édes evilági létet / Egy csöppbe pillanatba sűrűsödve”); s a túlvilágon sem lelhet vigaszra, mint a *Szeptember végéig* író Petőfi, vagy korábban Baka is a *Kegyelmi záradék* lázas víziójában („a fájdalom túlpártján várt az

éden / nagyapám udvara tenyérmeleg / nyárvégi nap a tornác hűvösében”).

A *Tavaszeveg* egyrészt a szövevényes motivikus szerkesztés, másrészt a rejtett szövegköziség változatai révén a kompozíció kontúrjait elmosódottabbá, mindig újraolvashatóvá teszi. Feltűnő, hogy ez a *Tavaszeveg* a manapság többnyire elcsépeltnek, kiüresedettnek tartott évszakverset mily sokrétűen újítja meg: egyrészt a költői hagyományt újraolvasva – s itt az említettekén kívül gondoljunk József Attila utolsó versére, amely a végleges lemondás kifejezését szintén az évszakszimbolikában találja meg –, másrészt erőteljes művészi invencióval. E vers Baka István egyik legtitokzatosabb és legkeserűbb alkotása; az emberi létezés szélső pontjait, születés és halál pillanatát, alkotás és feladás gesztusát egy utolsó, lemondóan csüggedt hangban fellobbantó csodálatos *elégia*, amit a csecsemő-halnak – a lét(ezés) zálogaként – hangosan kellene sírnia-mondania, megcáfolva mind e vers zárlatát, mind Baka István tragikus személyes sorsát.